

Hz. Ali'nin Aile Hukukuna Dair Görüş ve Uygulamaları*

Mehmet ÖZTÜRK**

Özet

Sahabe içtihatları, görüş ve uygulamaları, fıkıh ve fıkıh usulü için öncelikli ve ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Bu açıdan mezhepler, sahabe görüşlerine ve uygulamalarına özel bir önem atfetmişlerdir. Bu çalışmada sahabe döneminin en etkin fakihlerinden olan Hz. Ali'nin aile hukukuna dair görüş ve uygulamalarını inceleyeceğiz. Nikah, talak, iddet, süt emme gibi konularda Hz. Ali'den bizlere ulaşan bilgiler, onun kendi çıkarımları olmayıp Kur'an ve sünnete bağlı kalarak, bu ikisinden anladığını pratiğe dökmesinin ve İslam hukukunun uygulanabilirliğini göstermesinin bir sonucudur.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ali, İslam hukuku, aile hukuku, içtihat, mezhep

Hz. Ali's Opinions and Practices About Family Law

Abstract

The jurisprudence of the Companions, opinions and practices have a privileged position for the fiqh procedure. For these reason madhhabs, give an importance to the sahabe period. I will examine the views and practices of Hz. Ali who is the most influential jurists of the period of the sahaba. Marriage, divorce, suckling, waiting period issues such as Hz. Ali information that reaches us, it is not his own conclusions. Adhering to the Qur'an and the Sunnah, to show the applicability of these two is the result of understanding of Islamic law and practice gesture of pouring.

Keywords: Hz. Ali, Islamic law, family law, ijthad, madhhab

* Bu makale Dr. Mehmet ÖZTÜRK'ün "İslam Hukukunun Teşekkülü Sürecinde Hz. Ali'nin Rolü" adlı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Dr.,
ozturkm23@hotmail.com

Giriş

Hz. Ali, Hz. Peygamber ve sahabe dönemi dediğimiz İslam hukukunun erken dönemlerinde ortaya çıkan sorunların fıkhi çözümlerine dair içtihatlarda bulunmuş ve sunduğu çözümler, hem kendisiyle aynı çağı paylaşan sahabeler tarafından dikkate alınmış, hem de sonraki dönemlerde, müçtehit fakihlerce dikkatle takip edilmiştir.

Kur'an ve Sünneti doğru anlamada sahabe kavli ve sahabelerin uygulamaları hazine niteliğindedir. İslam'ı en iyi onlar yaşamış, uygulamalarıyla fıkıhın teşekkülüne katkı sağlamışlardır. Allah'ın sahabeden razı olması,¹ Resulullah'ın raşid halifelere ve sahabeye olan övgü dolu sözleri, yıldızlar gibi olan sahabenin, raşid halifelerin ve özellikle hakkında birçok övgü sözü bulunan Hz. Ali'nin görüşlerini de değerli kılmaktadır. Biz de aile hukukunu Hz. Ali'nin anlayışı perspektifinde irdeleneceğiz ki hem Hz. Ali'nin Kur'an ve sünnete bağlılığına şahit olalım hem de bu ikisine bağlı kalarak getirdiği yorum, fetva, içtihat, hüküm ve görüşleri aktaralım.

Bu konuyu çalışmaktaki amacımız ana hatlarıyla da olsa, sahabe dönemi fıkıhının işlevselliğini Hz. Ali'nin şahsında göstermek ve bu dönemdeki içtihat anlayışını görüş ve uygulamaları spesifik bir konu üzerinde tespit etmeye çalışmaktır. Müçtehit sahabelerden olan Hz. Ali'nin yaklaşımlarına müracaat ederek, içtihat ve görüşlerinden faydalanarak, ondaki genel anlayışı, eğilimleri ortaya koymaya çalışmak, çalışmamızın ana hedefleri arasındadır. Bu bağlamda Hz. Ali'nin görüş ve uygulamaları, naslardan bağımsız olmadığı gibi bunların doğrultusunda yeni uygulama alanları da doğurmuş ve bir bütün olarak gelecek nesillere incelenmesi gereken menfezler açmıştır. Bu açıdan da Hz. Ali'nin içtihat ve uygulamalarını inceleyerek oradan elde edeceğimiz verilerin, günümüz fıkıh problemlerini çöz-

¹ Maide, 5/ 119; Tevbe, 9/100.

mede katkısının olabileceğini söyleyebiliriz. Hz. Ali'nin aile hukuku ile ilgili görüş ve uygulamalarını dört başlık altında ele alacağız.

I- Hz. Ali'nin Nikah ile İlgili Görüş ve Uygulamaları

Bir erkek ile ona dinen helal olan bir kadın arasında ortak bir hayat ve nesil için gerekli bağı meydana getirmek gayesiyle yapılmış akde evlilik denir.² Fıkıhta, evlenme aktini ifade etmek için «nikah» tabiri kullanılır. Nikâhın tanımı, çeşitleri, hükümleri, sonuçları gibi konuları detaylarıyla ele almayacağız. İslam hukukunun teşekkül sürecinde etkisi olan sahabenin fakihlerinden olan Hz. Ali'nin nikâha ait bazı görüş ve uygulamalarını inceleyeceğiz.

A. Mut'a Nikahı

Sözlükte «kendisinden faydalanılan şey» anlamına gelen Mut'a fıkıh terimi olarak iki manaya gelir:

1- Mehir miktarı belirlenmeksizin yapılan nikâh akdinden sonra, henüz cinsel birleşme olmadan boşanma veya fesih yoluyla evlilik sona ererse kadına mut'a denilen elbise ve başörtüsü gibi bazı şeyler verilir. Bunlar mehir yerine geçen bir çeşit «teselli hediyesi» dir.³

2- Geçici, süreli evlilik anlamında kullanılır. Bu anlamda mut'a; evlenme engeli bulunmayan bir kadınla, belli bir süre içinde ve belli bir mal karşılığında, «Senin cinsî yönlerinden şu kadar süre ve şu kadar bedel ile yararlanayım.» diyerek icap ve kabulde bulunmaktır.⁴

İslâm'ın ilk devirlerinde zaruret gereği izin verilmiş olan bu evlilik şekli, sonradan nesh edilerek (hükmü yürürlükten kaldırılarak) ebedî olarak yasaklanmış ve belli bir süreyi kapsayan nikâh akidleri batıl kılınmıştır.⁵

Mut'a nikahı, evlilik akdinin taraflara sağladığı hakların ve yüklediği sorumlulukların yerine getirilmesini tam olarak temin edemediğinden toplumda ciddi sorunlara neden olabilmektedir. Evliliğin, nesli devam ettirmek gibi ciddi bir amacı; evlilikle birlikte mihri hak etmek, nafaka temini, birbirine mirasçı olmak, doğan çocuğun velayeti gibi birtakım da sonuçları vardır.⁶ Mut'a nikahında ise süre dolduğunda nikah kendiliğinden sona ermekte, kadın herhangi bir iddet

2 Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, (İstanbul: İz Yay., 1999), I, 291.

3 Muhammed Ebû Zehra, *Ahvâlü'ş-şahsiyye*, (Kahire: y.y., 1948), s. 48.

4 Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsuddin Serahsi, *Kitâbu'l-Mebsût*, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), V, 152; Şeyhül-İslâm Burhanüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebû Bekir Merjanani, *el-Hidaye Şerhu Bidayet'il-mubtedi*, (Mısır: Daru's-Sadr, 1990), I, 195; Carullah Mahmud b. Ömer Zemahşeri, *Esâsu'l-belâğa*, (Beyrut: Daru's-Sadr, ty.), s. 581.

5 Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ es-Sülemi Tirmizi, *el-Câmi'ü's-sahih (Sünenü't-Tirmizi)*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve diğerleri, I-V, (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-'Arabî, ty.), *Nikah*, 29; Ebû Abdullâh Muhammed b. Ali Şevkani, *Neylü'l evtar min esrari munteka'l ahbar*, (Riyad: Daru İbn-i Cevzi, 2006), VI, 136, 137; Abdurrahman Ceziri, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhi*, çev. Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1993), VI, 90.

6 Muhammed Sabuni, *Revâiu'l beyan tefsiru âyâti'l ahkam mine'l Kur'an*, (İstanbul: y.y., trs). I, 457.

beklememektedir. İddet beklememesi de neseplerin birbirine karışması gibi bir tehlike arz etmektedir. Yine bu ilişkiden doğacak çocuğun ne olacağı konusu da tartışmalıdır. Sahih nikâhta doğan çocuk babaya ait olup hem babasına mirasçı olur, hem de boşanma durumunda velayeti babaya verilir. Hâlbuki mut'a ile doğacak çocuğun durumu, mut'ayı caiz gören Şiilerde bile net değildir. Bu nedenle ehl-i sünnet arasında böylesi bir nikâhın haramlığı noktasında *ittifak* vardır. Şiilerin dışında buna karşı çıkan olmamıştır.⁷

Mut'a nikahı hakkında bu ön bilgiyi verdikten sonra, Şii düşünce ekolünün bu nikahı savunmasından hareketle, Hz. Ali'nin konu hakkındaki görüşü önem arz etmektedir. Hz. Ali, mut'a nikahının nesh edildiğini savunuyordu.⁸ Hz. Ali'nin delili; Hz. Peygamber'in, Hayber günü mut'a nikahını ve ehli eşek etini yemeyi yasaklamasıdır.⁹ Mut'a nikahının yasaklandığını haber veren başka rivayetler de mevcuttur.¹⁰

Mut'a nikahı konusunda Şii ve Sünni anlayışta farklılıklar vardır. Şia mut'ayı savunurken ehli sünnet mut'anın nesh edildiği görüşündedir. İbni Kesir, mut'a ile ilgili rivayetleri değerlendirdikten sonra; "Mut'anın yasaklandığına dair Hz. Ali kanalıyla rivayet gelmesine karşın onun izinden gittiğini iddia eden Şia'nın mut'ayı caiz görmesi gariptir." demiştir.¹¹

Ancak Şiilerin, mut'ayı caiz gördüğüne dair Hz. Ali'ye atfedilen görüşleri de vardır. İmamiye Şiası bu konuda Kur'an'dan iki ayeti delil getirir.¹² Vehbe Zuhayli, Şia'nın bu iki ayetle ilgili yorumlarını, Ehli Sünnet'in verdiği cevapları uzun uzadıya aktarır ve ayetten mut'a nikahına dair herhangi bir sonuç çıkarılamayacağını ifade eder.¹³ İmamiye şiasının yorumuna göre bu âyet, İbn Mesud, Hz. Ali, İbn Abbas'ın kıraatine göre mut'aya işaret etmektedir.¹⁴

Şii âlimler, Sünnî kaynaklarda da yer alan Resûlullah'ın sünnetinde Evtas senesi, Kaza Umresi, Hayber, Fetih Senesi ve Tebuk gibi bazı gazalarda mut'aya cevaz verdiğine dair örnekler getirirler.¹⁵ Bunları İmamiye Şiası delil olarak getirir. Zey-

7 Serahsi, *el-Mebsut*, V, 152; Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdülbaki b. Yusuf Zerkani, *Şerhu Muvatta*, (Mısır: y.y., 1962), IV, 45; Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed Tahavi, *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*, thk. Muhammed Zühri en-Neccâr, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, h. 1399), III, 26.

8 Serahsi, *el-Mebsut*, V, 153.

9 Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyri Müslim, *Sahihu Müslim*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), II, 1027.

10 Müslim, *Nikah*, 19; Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahman Darimî, *Sünenü'd-Dârimî*, I-II, (Beyrut: y.y., 1407), *Nikah*, 16.

11 Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer İbn-i Kesir, *Tefsiru'l-Kur'an'il 'Azim*, (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1969), I, 287.

12 Nisa 4/3 ve Nisa 4/24.

13 Vehbe Zuhayli, *el-Fikhu'l-İslami ve edilletuhu*, (Dımaşk: Daru'l-Fikr, 1989), VII, 66-67.

14 Ebû Abdillâh İbnü'l-Muallim Muhammed b. Muhammed b. en-Numân el-Ukberî Şeyh Müfid, *Hulâsatu'l-icâz*, (Tahran: y.y., 1413), s. 23; Ebû Ali el-Fadl b. Hüseyin Tabersî, *Mecmâu'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'an*, (Beyrut: y.y., 1415), II, 71-72; Muhammed Hüseyin Tabatabaî, *el-Mizân tefsiru'l-Kur'an*, (Beyrut: y.y., 1983), IV, 271-272.

15 Abbas Süleyman Nâsiruddîn Tusi, *el-İstibsâr*, (İskenderiye: Daru'l-Ma'rifeti'l-Câmiyye, 1995), III, 141 vd.; Mâide 5/ 87; hadis için bk. Müslim, *Nikâh*, 11; Tirmizî, *Nikâh*, 2; Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb Nesâî,

diyye Şiası, cumhur gibi, mut'a nikâhının haram olduğunu söyler ve İbn Abbas'ın yorumundan vazgeçtiğini kabul ederler.¹⁶ İbn Hâcer, mut'a nikahının Hayber, Kaza Umresi, Mekke'nin fethi, Evtas gazvesi, Huneyn-Hevâzin gazvesi, Tebük ve nihayet Veda haccı olmak üzere yedi ayrı yerde ve zamanda yasaklandığını ileri sürmüştür.¹⁷ Mut'a nikahının Hz. Ömer döneminde yasaklandığına dair rivayetler de mevcuttur.¹⁸

Sünnî ulemanın yaygın kanaati mut'a nikahının büyük bir ihtimalle Hayber veya Mekke'nin fethi sırasında yasaklandığı yönündedir. İhtimal, mut'a nikahı iki kez mubah kılınıp iki kez yasaklanmıştır. Buna göre Hayber'in fethinden önce serbest iken Hayber'de yasaklanmış; ardından Mekke'nin fethinde veya Evtas gazvesinde tekrar serbest kılınmış ve üç gün sonra kesin olarak yasaklanmıştır.¹⁹

Mut'a konusundaki farklı rivayetleri yorumlayıp uzlaştırma yoluna giden Tahâvî'nin vardığı sonuç şöyledir: Mut'anın nehyedildiği ve haram kılındığı hususunda icma bulunmaktadır. Mut'aya izin veren rivayetlerin kesin olarak nesh edildiğine dair de bilgiler bulunmaktadır. İbn Abbas'ın konuyla ilgili farklı kanaatlerini Hz. Ali, birkaç kez düzeltmiş ve onu ikaz etmiştir. Hz. Ömer de devlet başkanı olduğu zaman irad ettiği bir hutbede mut'ayı yasaklamış ve sahabeden ona itiraz eden olmamıştır. Bu husus sahabenin o zamana kadar mut'a konusunda görüş birliği içerisinde olmadıklarını gösterse de, bu tarihten sonra nehiy ve nesih konusunda görüş birliği ettiklerini ortaya koymaktadır.²⁰

Şi'a'nın mut'a nikahını Hz. Ali'ye dayandırdığı görüş ise şöyledir: "İmam Muhammed el-Bâkır kanalıyla Câbir b. Abdullah; Hz. Ali ve İbn Abbâs'tan rivayette bulunmaktadır. Cabir b. Abdullah'ın söylediğine göre, Onlar Hz. Peygamber ile birlikte sefere çıktıklarında, kendilerine mut'a nikahı haram kılınmamıştı." Ve yine Hz. Ali'nin "Eğer bu konuda Hattab'ın oğlu Ömer benden öne geçmeseydi (mut'ayı yasaklamasaydı) bazıları hariç hiç kimse zina etmezdi." dediğini delil olarak savunurlar.²¹ Mut'a nikahı konusunda Şii kaynaklarındaki cevaza karşılık ehli sünnet hadis ve fıkıh kaynakları ise bu nikah çeşidinin Hz. Peygamber tarafından nihai olarak yasaklandığı haberlerini Hz. Ali kanalıyla iletmektedirler.²²

Sünenü'l-Kübrâ, thk. Abdülğaffâr Süleymân el-Bündârî, Ebû'Abdullâh Seyyid b. Kesrevî, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1991), *Nikâh*, 4; Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünen-ü İbn Mâce*, I-II, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), *Nikâh*, 2.

16 Ahmed b Yahya İbnü'l-Mürtezâ, *el-Bahrü'z-zehhâr*, (Beyrut: y.y., 1961), III, 22; Muhammed Cevad Muğni, *Fikhu'l-İmam Caferi's-Sâdik*, (Kum: y.y., 1989), V, 238-239.

17 Ebü'l-Fazl Şehâbuddîn Ahmed b. 'Alî, el-Askalânî İbn Hacer, *Fethü'l-Bâri bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdül'azîz b. Abdullâh b. Bâz, (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1990), X, 212-213.

18 Müslim, *Nikâh*, 3.

19 Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübra*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), VII, 207; Ebu Bekir Zeynüddin Muhammed b. Musa b. Hazim el-Hazimi el Hemedani, *el-İ'tibar fi'n-nasih ve mensuh mine'l-âsâr*, (Kahire: Dâru't-Turâs, 1969), s. 178; İbn Hacer, *a.g.e.*, II, 74.

20 Tahavî, *a.g.e.*, III, 24-27.

21 Muhammed b. Mesûd Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, (Beyrut: y.y., 1991), I, 259.

22 Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Camiu's-Sahih el-Müsned min Hadisi Rasulillahi ve sünenihi ve eyyamihî*, I-VIII, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), *Nikâh*, 31; Müslim, *Nikâh*, 29-32; İbn Mâce, *Nikâh*, 44.

Hz. Ali'nin, daha önceden bazı kayıtlarla mut'anın caiz kılındığını ancak sonradan; kadın ve erkek arasındaki miras, iddet, talak ve nikâh hükümleri yerleşince mut'a adetinin nesh olunduğuna dair görüşlerinin olduğu da bildirilmektedir.²³ Haram kılma zamanı olarak Mekke fethini gösteren ve Hz. Ali'nin bu husustan haberdar olmadığını ifade edenler de vardır.²⁴ Suyuti de Hz. Ali'nin "Ramazan orucu diğer bütün oruçları, zekât diğer bütün sadakaları neshetti. Talak, iddet ve miras ayetleri ise mut'a nikâhını neshetti." rivayetini aktararak onun mut'a nikahının nesh edildiğini savunduğunu söyler.²⁵

Hz. Ali'nin, mut'anın nesh olunduğuna dair rivayetleri daha baskın görünmektedir. Şia'nın Hz. Ali'ye dayandırdığı rivayetlerin ise mut'anın tamamıyla yasaklanmadan önceki ilk dönemlere ait olabileceği kuvvetli bir ihtimaldir. Kısaca Hz. Ali'nin mut'a nikâhı ile ilgili kanaatleri Şia tarafından benimsenmemiş, Sünni bütün ekoller tarafından benimsenmiştir.

B. Velisiz Nikâh

Nikâh akdinin işlerlik kazanması için icab ve kabul gibi bazı unsurların bulunması zorunludur. Bu unsurların neler olduğu ihtilaflıdır. İcab, kısaca evlilik teklifi olarak adlandırılabilir. Kabul de bu teklifin karşı tarafça uygun bulunmasıdır.²⁶

Hanefilere göre nikâhın rükünü, icab ve kabuldür. Hanefilerin dışındaki cumhura göre ise nikâhın rükünleri dörttür: İrade beyanı (yani icab ve kabul), evlenecek kadın ve erkek (eşler) ve veli. Bu dört unsurdan birinin bulunmadığı bir nikah akdi fasittir.²⁷ Ancak burada hemen belirtelim ki veli kadın için şarttır. Yoksa akıllı ve ergin bir erkek kendi hür iradesiyle istediği zaman evlenebilir. Kadın ise ancak velisinin izni ile evlenebilir. Zira Resulullah: "Veli ve iki adaletli şahit bulunmadıkça nikah olmaz."²⁸ buyurmuştur. Velinin izninin olmasını her ne kadar ön şart olarak görmeseler de Hanefiler, velinin nikâhta hazır bulunmasının daha iyi olacağını kabul etmektedirler. Sonuçta velinin rızası bulunan bir nikâh her zaman tercihe şayandır.²⁹ Bu konuyla alakalı olarak Hz. Ali: "Velisinin izni olmaksızın bir kız ile evlenen kişi, onunla cinsel ilişkide bulunmuşsa araları ayrılmaz, değilse ayrılır."³⁰ diye bir fetva vermiştir. Hanefiler, bayanların velileri olmadan evlenebi-

23 Hemedâni, *a.g.e.*, s. 179.

24 İbn Hacer el-Askalanî, *Fethu'l-Bârî*, IX, 145.

25 Ebû'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi'l-tefsiri'l-me'sûr*, (Mısır: Şirketu Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Babi el-Halebi, 1978), II, 140.

26 Ebu'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, *Lisanu'l Arab*, (Beyrut: Daru's-Sadir, 1990), XIII, 185.

27 Zuhaylî, *a.g.e.*, IX, 153.

28 Süleyman b. Eşâs el-Ezdi es-Sicistânî Ebu Davud, *Kitâbü's-Sünen (Sünenü Ebî Dâvûd)*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), Nikah, 19.

29 Serahsî *a.g.e.*, V, 31; Abdullah b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudame, *el-Muğni* (Mısır: Daru'l-Menar, 1367), VI, 532-534.

30 Hemmam b. Nafi el-Himyerî es-San'ani Abdurrezzak, *el-Musanef*, thk. Habiburrahmân el-Azamî, (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1983), VI, 196.

leceğini söylerken Hanefiler dışında kalan cumhur, velisiz gerçekleşen nikah akdinin geçersiz olacağını ifade ederler.³¹ Ancak dikkat edilirse Hanefiler nikâh velisiz olsun demezler. Hz. Ali'nin de yukarıda geçen, 'velisiz gerçekleşen ve cinsi birleşme vaki olan evliliklerin batıl sayılmaması' ifadesi de velisiz yapılan nikâhlarda bir esnekliği göstermektedir. Cumhur, velisiz gerçekleşen nikâhları batıl saymaktadır. Hanefilerin, velilerin nezaretinde nikah yapılmasını öngördüğünü ve bu velilerin kimler olacağını belirlemede Hz. Ali'nin rivayet ve görüşlerinden faydalandıklarını söyleyebiliriz. Hanefiler, veli olarak yalnızca en yakınların nikâhta veli olabileceğini bunların da yakınlık derecelerine göre sıralanmasını, Hz. Ali'nin rivayet ettiği "Nikah asabeleredir." hadisini esas alarak yapmışlardır.³²

C. Bedeni Ayıplar ve Nikâh

Kişi evlendiği insanda evliliği zorlaştıracak bir ayıp görürse ayrılabilir.³³ Hz. Ali'ye göre, onunla cinsel ilişkiye girmişse mehri vermesi gerekir. Cinsel ilişkiye girmemişse mehirsiz ayrılabilir.³⁴

Hz. Ali'ye göre "Hadım olan kişinin evlenmesi helal değildir. Şayet erkeğin hadım olduğunu kadın bilmiyorsa kadına boşama hakkı doğar. Hadım olmak cinsel ilişkiye girmeyi engellediğinden ayrılmayı caiz kılan diğer ayıplara kıyas edilmiştir.³⁵ Âlimlerin çoğunluğu, erkekteki tenasül organına ait özürler sebebiyle evlilikten men'i mümkün gördüğü gibi, evlendikten sonra böyle bir özrün meydana gelmesiyle de boşanma talep edilebilir, demektedirler.³⁶

D. Bilmeden İki Kız Kardeşle Evlenen Kişi

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de evlenilebilecek kadınları ve kimlerle evlenemeyeceğimizi açık bir şekilde bildirmiştir:

"Size, şu kadınlarla evlenmek haram kılınmıştır: Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren sütanneleriniz, süt kız kardeşleriniz, hanımlarınızın anneleri, kendileriyle birleştiğiniz hanımlarınızdan doğmuş olup, evlerinizde oturan üvey kızlarınız -eğer anneleriyle birleşmemişseniz o takdirde sizin için bir günah yoktur- ve sulbünüzden gelen oğullarınızın hanımları, iki kız kardeşi birlikte almanız da haram kılınmıştır.

31 Zuhayli, a.g.e. , IX, 154.

32 Ebû Bekr Mes'ûd b. Ahmed Kasani, *Bedâiü's-sanâi fi tertibiş-şerâi*, (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1974), II, 240 vd.

33 Ayrıntılı bilgi için bkz.: Şamil Dağcı, "İslâm Aile Hukukunda Evlenme Engelleri-II (Geçici Evlenme Engelleri)" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXI, (2000), s. 176 vd.

34 Aleaddin Ali el-Muttakî b. Hüsameddin Hindi, *Kenzü'l-'ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, thk. Şeyh Bekri Hayyânî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), IV, 5664.

35 Muhammed Ravvâs Kal'aci, *Mevsûat-ı fikhî Ali b. Ebi Talib*, (Beyrut: Daru'n-Nefais, 1996), II, 536.

36 Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, (Kahire: Mektebetu Kulliyâtül-Ezher, 1966), II, 50.

Eskide kalanlar müstesna. Allah çok affedici, çok merhametlidir."³⁷

Görüldüğü üzere aynı anda iki kız kardeşle evli olmak kesin olarak yasaklanmıştır. Ancak bazen yanlışlıkla böyle bir durum söz konusu olduğunda nasıl davranılması gerektiğinin cevabını Hz. Ali'nin fetvasında buluyoruz. Bir kadınla evlenen, sonra da bilmeden onun kız kardeşiyle evlenmiş ise Hz. Ali'ye göre sonradan aldığı kadından ayrılır. İkisi arasında beğendiğini alma muhayyerliği söz konusu değildir.³⁸

Zira ilk evlendiği kadının nikâhı sahih, ikinci kadının nikâhı batıldır. Nikâh geçerli olmamıştır, ikinci nikâh akdi ölü doğmuştur. İkinci kadın halen daha iddet nedeniyle kendisine bağlı olduğu için, sonradan nikâhladığı kız kardeşin iddetinin dolmasından önce kişi, birinci eşine dönemez Bu bağı koparmadıkça birinci hanımına dönmesi helal olmaz. Aksi takdirde ayetin yasakladığı iki kız kardeşi aynı anda nikâhı altında tutma hatasına düşmüş olur. Bütün fıkıh ekolleri de bu görüştedir.³⁹

II- Hz. Ali'nin Radâ' (süt emme) ile İlgili Görüş ve Uygulamaları

Hz. Ali, kendisine süt emmenin sınırlarını sorana: "Çocuk süttten kesildikten sonra süt emmenin hükmü oluşmaz." diyerek⁴⁰ çocuğun *ilk iki senesinde* annesinden başka bir kadından süt emmesinin rada' kapsamında olabileceğini ve ancak bundan hukuki sonuçlar doğabileceğini belirtmiştir.⁴¹

Hz. Ali'den nakledilen "büyüğün süt emmesi de çocuğun süt emmesi gibi geçerlidir." şeklindeki söz ise kendisinden sahih yollarla gelmemiştir.⁴² Şafiiler, Hanbeliler, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed Şeybanî, süt emmenin azami süresinin 24 ay olduğunu ilk iki yıldan sonra çocuğun süt emmesiyle süt mahremiyetinin oluşmayacağını söylemişlerdir. Davud Zahirî: "Ne zaman olursa olsun süt emmeyle haramlık olur, demiştir. Ebu Hanife, Hz. Ali'nin 'hamilelik ve süttten kesilmenin azami süresinin 30 ay olduğu' fetvasına dayanarak bu 24 aylık süreye bir altı ay daha eklemiş, İmam Malik ise 24 aya 2 ay daha ekleyerek süt emmede azami sürenin 24 ay olduğunu söylemiştir.⁴³

İbn Kesir ise tefsirinde Hz. Ali'nin; "3 defadan az olan süt emme ile mahremiyet olmayacağı" görüşünü savunduğunu belirtir.⁴⁴ Bu görüşü destekleyen "Bir ve iki emme haram kılmaz." hadisini⁴⁵ Hanbeliler ve Şafiiler benimsemiş, birbirinden

37 Nisa, 4 / 23.

38 Kal'aci, *a.g.e.*, II, 562.

39 Zuhayli, *a.g.e.*, IX, 97.

40 Abdurrezzak, *a.g.e.*, VI, 416.

41 İbn Kudame, *a.g.e.*, VII, 542.

42 Abdurrezzak, *a.g.e.*, VII, 461.

43 Zuhayli, *a.g.e.*, X, 39.

44 İbn Kesir, *a.g.e.*, I, 469.

45 Ebû Abdullah el-Asbahi el-Himyeri Malik, *el-Muvatta*, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, (Beyrut: Daru İhya-i Turasil Arabi, 1985), "Rada", 1.

ayrı beş defa ve daha fazla emme ile mahremiyet oluşur, demişlerdir. Maliki ve Hanefiler ise haram olan süt emmenin azı çoğu olmaz, süt emme ile haramlık gerçekleşir, demişlerdir. İmam Malik ve Ebu Hanife'ye göre, yasağın doğması için çocuğun bir kere emmesi bile yeterli sebeptir. İbn Mesud, İbn Abbas, Hz. Ali ve Hz. Ömer gibi meşhur sahabe fakihlerin de aynı kanaati taşıdıkları ifade edilmektedir.⁴⁶

Hz. Ali'den gelen farklı rivayetler, Onun: "Süt emmenin azı da çoğu da mahremiyet doğurur." rivayetine⁴⁷ dayanıyor olabilir. Yalnız bu genel bir ifadedir ve "süt emmenin azı..." derken bir iki emmeden dolayı haramlık gerçekleşmez en az beş ayrı zamanda olmasıyla gerçekleşir anlamına da gelebilen bir ifade olabilir.

Bir erkeğin iki hanımı varsa ve onlardan biri bir çocuk emziriyorsa, ikinci eşinin (başkasından olma) çocukları da o çocuğa haram olur. Hz. Ali'ye göre erkeğin (diğer eşinin) sütü ile de mahremiyet gerçekleşir.⁴⁸

Hz. Ali, süt emme konusunda da aleyhte şahitlikte gerekli gördüğü sayıda şahidin bulunmasını da şart koşturmuştur. Bu konuda tek kadının şahitliğini kabul etmemiş, böyle bir şahitlikle karı kocayı birbirinden ayırmamıştır.⁴⁹ Örneğin, yaşlı bir kadın, evli bir erkeğe giderek onu da karısını da emzirdiğini ileri sürdü. Bunun üzerine adam, Hz. Ali'ye giderek bunun hükmünü sordu. Hz. Ali ise (şahit yeter-sizliğinden olsa gerek) o senin hanımındır hiç kimse onu sana haram kılamaz; ama ondan ayrılırsan daha iyi olur, şeklinde görüşünü belirtmiştir.⁵⁰

Nesep yoluyla evlenmesi haram kılınan kişiler süt emme yoluyla da haram olur, kuralı, süt emmenin hukuki sonuçlarını ifade eder. Bu söz aralarında mahremiyet bulunan herkesi kapsadığı gibi bakma, dokunma ve evlenmeyi de kapsar. Nitekim Hz. Ali demiştir ki: "Kardeşinin hanımının veya babanın hanımının veya yahut oğlunun hanımının emzirdiği kadınla evlenme!"⁵¹ Mehrini vererek evlendiği kadınının, kendi sütkardeşi olduğu ortaya çıkan evliliğe nasıl bir hukuki işlem yapılacağı Hz. Ali'ye sorulmuş, Hz. Ali'nin de zifaf olmadan önce muttali olduğu için bu tür evliliklerde, kadına verilen malın kocasına iadesini ve evliliğin feshini gerekli gördüğü ifade edilmektedir.⁵²

Sütevlat ile sütbaba arasındaki evlenme yasağını (yani *lebenu'l fahl'i*), annenin sütü ile kocası arasındaki ilişkiye dayandıran bir kısım hukukçular, bundan doğan yasağın kapsamını zaman zaman çok genişletmişlerdir. Örneğin, bu kurala göre, bir sütanneden emen çocuk ile bu kadının öz çocukları arasında bir evlenme en-

46 Serahsi *a.g.e.* , V, 147.

47 Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim İbn Ebî Şeybe, *el-Kitabü'l-Musannef fi'l-ehadis ve'l-asâr*, (Beyrut: Dar u'l-Fikr, 1995), II, 222.

48 Ebu Bekir, Muhammed b. İbrahim İbn Münzir, *el-İsrâf alâ mezâhibi'l-ulemâ*, thk. Ebu Hammad Sağır Ahmed el-Ensârî, (Mekke: Mektebetü Mekke es-Sakafiyye, 2004), IV, 113.

49 Ebû Muhammed Ali İbn Hazm, *el Muhalla bi'l-Âsâr*, (Mısır: Daru'l-Müniriye, 1348), IX, 400.

50 İbn Ebi Şeybe, *a.g.e.* , I, 214.

51 İbn Ebi Şeybe, *a.g.e.* , I, 214.

52 Hindi, *a.g.e.* , IV, 504.

geli meydana geldiği gibi, bu kadının kocasının, diğer eşlerinden olan çocukları arasında da bir engel meydana gelmektedir. Çünkü diğer kardeşler de bu babanın sülbünden gelmişlerdir, baba bir kardeşlerdir. Kendi annelerinin sütü ile baba arasında doğrudan bir ilişki vardır. Kısaca cumhur-u fukaha, Hanefi imamları ile, İmam Malik, Şafii, Ahmed b. Hanbel, Süfyan-ı Sevri, Evzai, Şa'bi, Tavus, Mücahid, Ata, Abdullah İbn Abbas ve Hz. Ali gibi mezhep imamları ve fakih sahabiler *lebenu'l-fahl'in* yasak doğuracağı kanaatindedirler.⁵³

III- Hz. Ali'nin Talak ile İlgili Görüş ve Uygulamaları

İslam, nikâhı meşru gördüğü gibi gerekli olan durumlarda talakı (boşamayı) da meşru görmüştür. Hz. Ali'nin talak hakkında tartışma mevzu olan konular hakkında görüşleri bulunmaktadır. Hz. Ali: "Erkek, karısını aynı mecliste bir defada müteaddit lafızlarla üç defa boşarsa, karısı kendisinden kesin olarak (bain talakla) ayrılır ve başka biriyle evlenmedikçe artık kendisine helal olmaz."⁵⁴ görüşündedir. Hz. Ali'nin bunun aksini söylediğine dair rivayetleri de vardır.⁵⁵

Hz. Ali, insanların bir defada üç talak lafzı sarf etmesinden hoşlanmadığını, talak vaki olacaksa bunun, ayrı zamanlarda sünnete uygun olarak yapılması gerektiğini tavsiye etmiştir.⁵⁶

Bu konuyu detaylı inceleyen Şeltut, hukuk tarihi sürecinde bir defada vaki olan üç boşamanın bir boşama sayılacağını savunanları zikrederken; Tâvûs, Atâ, Câbir b. Zeyd, Ahmed b. İsa, İbn Teymiye, İbn Kayim el-Cevziyye, bir rivâyete göre de Hz. Ali, İbn Abbas, İbn Mes'ud, Abdurrahman b. Avf, İbn Zübeyr ve Zeydiler gibi isimleri sıralamıştır.⁵⁷ Bu görüş mensuplarının sünnetten dayandıkları bir delil de vardır: İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre bir rivâyette Ebû Rükâne karısını bir mecliste üç talakla boşadı. Rükâne buna son derece üzüldü. Hz. Peygamber kendisine: "Nasil boşadın?" diye sordu. Rükâne, "Bir mecliste üç defa..." karşılığını verdi. Bunun üzerine Rasûlullah, "Bu sadece birdir, ona dön!" buyurdu.⁵⁸

"Üç talak; Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in halifeliğinin ilk iki yılına kadar tek sayılıyordu. Hz. Ömer, kendi döneminde erkeklerin, eşlerine kızıp bir defada birden fazla boşamasını, cahiliye adetlerine dönüş ve talakın yaygın hale gelmesine sebep olduğunu düşünerek Hz. Ali, Hz. Osman gibi sahabelerle istişare edip bir defada verilen üç talakı bir değil, üç talak saymıştır."⁵⁹

Hz. Ali'den konuyla alakalı farklı rivayetler gelmesinin sebebi de bu içtihat

53 Dağcı, "İslâm Aile Hukukunda Evlenme Engelleri-II (Geçici Evlenme Engelleri)," s. 218-219.

54 Hindi, *a.g.e.*, IV, 506.

55 Beyhaki, *a.g.e.*, VII, 339.

56 İbn Ebi Şeybe, *a.g.e.*, I, 233.

57 Mahmud Muhammed Şeltut Sayıs, *Mukârenetü'l-Mezâhib fi'l-Fıkh*, (Mısır: Matbaatu Muhammed Ali, 1953), s. 80.

58 Beyhaki, *a.g.e.*, VII, 339.

59 Tahavi, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, II, 32; Şevkani, *a.g.e.*, VII, 146.

olsa gerektir. Yani, Hz. Ömer'in bu içtihadından önce Hz. Ali, aynı mecliste üç boşamayı bir boşama sayıyordu, Hz. Ömer'in içtihadından sonraki dönemde üç boşamayı geri dönüşü olmayan boşama (bâin talak) sayıyordu. Dört mezhep imamının yanında, selefin de büyük çoğunluğu kocanın, eşini tek sözle üç defa boşamasını geçerli saymışlardır. İmamiyye ekolü, bir sözle üç boşama durumunda hiçbir sonucun meydana gelmeyeceğini söylemiştir. Sahabenin icmaı açıktır. Çünkü Hz. Ömer bir defada üç kez boşamayı, üç talak (bâin) kabul edince ona karşı çıkan olmamıştır. Hz. Ömer devrinde oluşan görüş birliği nedeniyle, üç boşamanın meydana gelmesi, tercih edilmeye daha uygun bir görüştür. Sahabe asrında onların görüşlerinin aksi geçerli değildir. Bu yüzden görüş birliği oluşmuştur.⁶⁰ Bunu şöyle de ifade etmek mümkündür; dört mezhep Hz. Ömer'in, Hz. Ali gibi sahabenin fakihleri ile istişaresi sonucu aldığı kararı benimsemiş ve bu uygulama günümüze kadar gelmiştir.

IV- Hz. Ali'nin İddet ile İlgili Görüş ve Uygulamaları

Boşanma ve eşin vefatı durumunda kadın için iddet söz konusudur. Boşanma durumunda hamile değilse üç kur (ay), hamile ise doğuma kadar iddet beklemesi gereken kadın, kocasının vefat etmesi durumunda ise dört ay on gün iddet beklemek durumundadır.⁶¹ Ancak üçüncü bir durum daha söz konusudur: Kadının, hamileliği sırasında kocası ölürse ne olacaktır? Burada iki iddet aynı anda vaki olmaktadır. Kişinin bu iddetlerden hangisine riayet etmesi gerekmektedir?

Hamile kadının kocası ölür de kendisi iddetini tamamlamadan doğum yaparsa, Hz. Ali'ye göre kadın iki müddetten en uzun olanını bekler. Yani; iddet tamamlandığı halde doğum yapmamışsa kadın doğumu bekler, doğum yaptığı halde iddet tamamlanmamışsa iddetin bitmesini bekler.⁶² Hz. Ali, bu konu ile ilgili, şu iki ayeti değerlendirerek fetva vermiştir.⁶³ *"Hamile olan kadınların bekleme süresi doğurmaları ile son bulur."*⁶⁴ *"İçinizden ölenlerin (geride) bıraktığı eşler, kendi kendilerine dört ay on (gün) beklerler."*⁶⁵

Ancak Hz. Ali'nin bu fetvası, Hanefilerin katıldığı bir fetva değildir. Çünkü bu durumda olan birine Resulullah'ın "Doğum yapınca evlenebilirsin." dediği sabit olmuş ve Hanefiler bunu delil göstermişlerdir.⁶⁶ Muhtemelen Hz. Ali, hadis kendisine ulaşmadığı için böyle bir fetva vermiştir.

60 İbn Humâm, *a.g.e.* , III, 26; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IX, 299; İbn Kudâme, *a.g.e.* , VIII, 124; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslamiyye ve Istilahatı Fikhiyye Kamusu*, (İstanbul: Bilmen Yay., 1985), II, 209.

61 İbn Rüşd, *a.g.e.* , II, 92 vd.

62 İbn Ebi Şeybe *a.g.e.* , IV, 300; İbn Rüşd, *a.g.e.* , II, 95.

63 Ebu'l-Bereket Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Neseî, *Tefsiru'n-Neseî, Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, thk. İbrahim Muhammed Ramazan, (Beirut, y.y., 1989), III, 499.

64 Talak, 65/4.

65 Bakara, 2/234.

66 İbn Kudame, *a.g.e.* , VII,437.

Sonuç

Hz. Ali, sünnetin naklinde payı olduğu, tatbikini bir fakih sahabe ve halife olarak uygulamalı bir şekilde gösterdiği için aile hukukuna dair bazı meselelerde görüş ve uygulamaları ön planda olmuş bir sahabedir. Mezheplerin ana kaynaklarında, “*bunun delili Hz. Ali'nin uygulamasıdır.*” sözüne sık sık rastlamaktayız. Bu, bir konuda hadis olmasa bile Hz. Ali'den gelen bir kavlin mezheplerce delil olarak zikredilmesi anlamına gelmektedir. Buradan hareketle Hz. Ali'nin aile hukukuna olan bakışını yansıttığını düşündüğümüz seçme olayları tespit edip bunların mezheplere yansıdığı noktaları belirttik.

Hz. Ali'nin görüş ve uygulamalarının sonuç itibarıyla Hz. Peygamber'e dayandığını söyleyebiliriz. Ayrıca sahabe kavli olarak da bildiğimiz sünnet bilgisinin sahihliği ve sağlaması olarak da Hz. Ali'nin görüş ve uygulamaları fikhen önem teşkil eder. Bu açıdan Hz. Ali'ye dair verdiğimiz örnekler, mezheplerle sınırlı olan bilgimizi, sahabe görüşüyle karşılaştırma imkânı da sunmuştur. Özellikle mut'a nikâhı, süt emmenin miktarı, bir defada verilen üç talak ve iddet konusundaki karışıklıklar karşısında Hz. Ali'nin görüşlerinin bilinmesi ve bunlara ilaveten asr-ı saadette örneği olmayan bazı mevzularda Hz. Ali'nin verdiği fetvalar; Kur'an'ı çok iyi bilen, sebab-i nüzul bilgisi olan ve çocukluğundan itibaren Hz. Peygamber'in oğlu gibi yetiştirdiği ve devamlı çevresinde bulunan Hz. Ali'nin görüş ve uygulamalarını değerli kılmaktadır.

Kaynakça

- Abdurrezzak, **Hemmam b.** Nafi el-Himyeri es-San'ani, *el- Musannef*, thk., Habiburrahmân el-Azamî, (Beirut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1983).
- Ayyaşî, Muhammed b. Mesûd, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, (Beirut, y.y., 1991).
- Beyhakî, Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-kübra*, (Beirut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994).
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukûku İslamiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, (İstanbul: Bilmen Yay., 1985).
- Buharî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Cami'u's-sahih el-müsned min hadîsi Rasu-llillahi ve sünenihi ve eyyâmihî, I-VIII*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981).
- Cezîrî, Abdurrahman, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhi*, çev. Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1993).
- Dağcı, Şamil, “İslâm Aile Hukukunda Evlenme Engelleri-II (Geçici Evlenme Engelleri)” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXXI, (2000), s. 218-219.
- Darîmî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahman, *Sünenü'd-Dârimî*, I-II, Beirut, 1407.
- Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî, *Kitâbü's-Sünen (Sünenü Ebî Dâvûd)*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981).
- Ebû Zehra, Muhammed, *Ahvâlü's-şahsiyye*, (Kahire: y.y., 1948).
- Hemedanî, Ebu Bekr Zeynüddin Muhammed b. Musa b. Hazim el-Hazimi, *el-İtibâr fî'n-nâsih ve mensûh mine'l-âsâr*, (Kahire: Dârü't-Turâs, 1969).
- Hindî, Aleaddin Ali el-Muttakî b. Hüsameddin, *Kenzü'l-'ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, thk., Şeyh Bekrî Hayyânî, (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1985).

- İbn Ebî Şeybe, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim el-Absi el-Kufî, *el-Kitâbü'l-Musanneffî'l-ehâdîs ve'l-âsâr*, (Beyrut: Dar u'l-Fikr, 1995).
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şehâbüddîn Ahmed b. 'Alî, el-Askalânî, *Fethü'l-Bâri bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk., Abdül'azîz b. Abdullâh b. Bâz, (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1990).
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali, *el Muhalla bi'l-Âsâr*, (Mısır: Daru'l-Müniriye, 1348).
- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *Tefsiru'l-Kur'ân'il 'Azîm*, (Beyrut: Daru'l-Marife, 1969).
- İbn Kûdame, Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğnî fi'l-fıkhi'l-Hanefî*, (Mısır: Daru'l-Menar, 1367).
- İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen-ü İbn Mâce*, I-II, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981).
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrerem, *Lisanu'l Arab*, (Beyrut: Daru's-Sadr, 1990).
- İbn Münzir, Ebu Bekir, Muhammed b. İbrahim, *el-İşrâf 'alâ mezâhibi'l-ulemâ*, thk., Ebu Hammad Sağîr Ahmed el-Ensârî, (Mekke: Mektebetü Mekke es-Sakafiyye, 2004).
- İbn Mürtezâ, Ahmed b Yahya, *el-Bahru'z-zehhâr*, (Beyrut: y.y., 1961).
- İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, (Kahire: Mektebetu Kulliyâtü'l Ezher, 1966).
- Kal'aci, Muhammed Ravvâs, *Mevsu'atu fıkhu Ali b. Ebî Tâlib*, (Beyrut: Daru'n-Nefais, 1996).
- Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, (İstanbul: İz Yay., 1999).
- Kasanî, Ebû Bekr Mes'ûd b. Ahmed, *Bedâ'iu's-sanâi fi tertibi's-şerâi*, (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1974).
- Malik, Ebû Abdullah el-Asbahi el-Himyeri, *el-Muvatta*, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki, (Beyrut: Daru İhya-i Turasil Arabi, 1985).
- Merginanî, Şeyhü'l-İslâm Burhanüddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebû Bekir, *Hidaye Şerhu Bidayet'il-Mubtedi*, (Mısır: Daru's-Sadr, 1990).
- Muğni, Muhammed Cevad, *Fıkhu'l-İmam Caferî's-Sâdik*, (Kum: y.y., 1989).
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahihu Müslim*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981).
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb, *Sünenü'l-kübrâ*, thk., Abdülgaffâr Süleymân el-Bündârî, Ebû'Abdullâh Seyyîd b. Kesrevî, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1991).
- Nesefî, Ebu'l-Bereket, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Tefsiru'n-Nesefî, Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, thk., İbrahim Muhammed Ramazan, (Beyrut: y.y., 1989).
- Sabunî, Muhammed, *Revâ'iu'l beyân tefsiru âyâtü'l ahkâm mine'l Kur'ân*, (İstanbul: y.y., trs).
- Sayis, Mahmud Muhammed Şeltut, *Mukarenetü'l-mezâhib fi'l-Fıkhu*, (Mısır: Matbaatu Muhammed Ali, 1953).
- Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsuddin, *Kitâbu'l-Mebcut*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001).
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsîri'l-me'sûr*, (Mısır: Şirketu Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Babi el-Halebi, 1978).
- Şevkanî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ali, *Neylü'l evtar min esrâri munteka'l ahhâr*, (Riyad: Daru İbn-i Cevzi, 2006).
- Şeyh Müfîd, Ebû Abdillâh İbnü'l-Muallim Muhammed b. Muhammed b. en-Numân el-Ukberî el-Bağdadî, *Hulâsatü'l-İcâz*, (Tahran: y.y., 1413).
- Tabatabaî, Muhammed Hüseyin, *el-Mizân tefsiru'l-Kur'ân*, (Beyrut: y.y., 1983).
- Tabersî, Ebû Ali el-Fadl b. Hüseyin, *Mecmâ'u'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, (Beyrut: y.y., 1415).
- Tahavî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed el-Ezdî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, thk. Muhammed

- Zührî en-Neccâr, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, h. 1399).
- Tirmizî, Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ es-Sülemî, *el-Câmi'ü's-sahîh (Sünenü't-Tirmizî)*, thk., Ahmed Muhammed Şâkir ve diğeri, I-V, (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-'Arabî, ty).
- Tusî, Abbas Süleyman, Nâsiruddîn, *el-İstibsâr*, (İskenderiye: Daru'l-Ma'rifeti'l-Câmiyye, 1995).
- Zemahşerî, Carullah Mahmud b. Ömer, *Esâsü'l-belâga*, (Beyrut: Daru Sadır, ty).
- Zerkanî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdalbaki b. Yusuf, *Şerhu Muvatta*, (Mısır: y.y., 1962).
- Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhu'l-İslami ve edilletuhu*, (Dımaşk: Daru'l-Fıkr, 1989).